

Олександр Асадчев

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ ПОШТОВОГО, ТЕЛЕГРАФНОГО ТА ТЕЛЕФОННОГО
ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ, ЗОКРЕМА В СЛОБОДІ РАДУЛЬ ТА МІСТЕЧКАХ
ЛЮБЕЧ І РІПКИ, ЩО НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
(друга половина XVII – початок XX ст.).
Частина перша**

**ESSAYS ON THE HISTORY OF POSTAL, TELEGRAPH AND TELEPHONE COMMUNICATION
IN UKRAINE, IN PARTICULAR IN THE VILLAGE OF RADULI AND TOWNS OF LIUBECH AND RIPPY,
IN THE CHERNIHIV REGION
(the second half of the 17th – the beginning of the 20th century).
The first part**

DOI: 10.58407/litopis.250607

© О. Асадчев, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6818-9207>

Мета розвідки – розглянути історичні аспекти виникнення й розвитку поштового, поштово-телеграфного та телефонного зв'язку, особливості його функціонування в Україні (у період Гетьманщини, під час протекторату Московського царства та Російської імперії, у період існування Української Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки), зокрема в селищі Радуль, що на Чернігівщині.

Методологічно дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності, комплексності, діалектики, історико-критичного аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що автором уперше на основі широкого кола історичних та неопублікованих архівних джерел встановлено час, коли було започатковано регулярний поштовий, телеграфний та телефонний зв'язок у селищі Радуль (колишній слободі Городнянського повіту Чернігівської губернії). Як розвивався зв'язок і функціонували поштові та поштово-телеграфні установи на Чернігівщині в період від останньої чверті XVII – до початку XX ст., зокрема в Радулі. Висвітлено інформацію про випуск в обіг перших поштових марок земської пошти Козелецького та Остерського повітів Чернігівської губернії. Виявлено структуру, штати, організацію роботи і персоналії працівників поштової станції та поштово-телеграфного відділення у слободі Радуль.

Висновки. Автором проаналізовано неопубліковані архівні документальні матеріали з історії заснування та розвитку поштових і поштово-телеграфних установ з кінця XVII до початку XX ст. на Чернігівщині, зокрема в селищі Радуль, містечках Любеч і Ріпки, що зберігаються в Центральному історичному архіві України (м. Київ) та Державному архіві Чернігівської області. Виявлено, під впливом яких конкретних історичних умов і яким чином відбувалося запровадження поштового зв'язку, зокрема державної пошти, вільної пошти та земської пошти, а також розвиток телеграфного і телефонного сполучення на теренах України та, насамперед, у Чернігівській губернії в період від останньої чверті XVII до початку XX ст.

Ключові слова: пошта, земська пошта, вільна пошта, листоноша, земські марки, телеграф, телефон, Чернігівська губернія, Радуль, Любеч, Ріпки.

The purpose – consider the historical aspects of the emergence and development of postal, postal-telegraph and telephone communication, peculiarities of its functioning in Ukraine (during the Hetmanship period, during the protectorate of the Muscovite Kingdom and the Russian Empire, the existence of the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian State, the Ukrainian Socialist Soviet Republic) and, in particular, in Chernihiv region and the settlement of Radul.

Methodologically the research is based on principles of historicism, objectivity, systematicity, complexity, dialectics, and historical-critical analysis.

The scientific novelty of the investigation lies in the fact that the author for the first time, based on a wide range of historical and unpublished archival sources, established the time when regular postal, telegraphic and telephone communication was started in the of settlement Radul (former sloboda of Horodnya

district, Chernihiv province). How communication developed and postal and telegraph institutions functioned in Chernihiv region in the period from the last quarter of the 17th c. to the beginning of the 20th c., as well as in Radul. The information on the issue of the first state postage stamps of the Zemstvo post office of Kozeletsky and Ostersky counties of the Chernihiv region, is highlighted. The structure, staffing, organization of work and personnel of employees of the postal station and the postal and telegraph office in the village Radul were revealed.

Conclusions. The author analyzed for the first time unpublished archival documentary materials on the history of the establishment and development of postal and postal and telegraph institutions from the end of the 17th to the beginning of the 20th c. in Chernihiv region, in particular in the village of Radul, the towns of Lyubech and Ripky, which are stored in the Central Historical Archive of Ukraine in Kyiv and the State Archive of the Chernihiv region. It is revealed under which specific historical conditions and how the introduction of postal communication, in particular state post, free post and zemstvo post, as well as the development of telegraph and telephone communication in the territory of Ukraine and, primarily in the Chernihiv region, in the period from the last quarters of the 17th to the beginning of the 20th c.

Key words: post office, zemstvo post, free post office, postman, zemstvo stamps, telegraph, telephone, Chernihiv region, Radul, Lyubech, Ripky.

Нині важко уявити повсякденне життя без мобільного телефону, різноманітних месенджерів, соціальних мереж, електронної пошти, що надають можливість миттєвого зв'язку. Однак декілька століть тому комунікація між людьми відбувалася лише за допомогою поштового зв'язку. Тепер доволі зрідка відправляють паперові листівки, проте поштовий зв'язок і досі не втрачає своєї актуальності, у житті людини він посідає вагомe місце, оскільки є важливим показником торгового, економічного та культурного життя населення країн. Більш важливим є його соціальне значення, яке покликане слугувати цілям сімейного, громадського, державного життя та духовно-моральним потребам людини. У цій розвідці описана історія виникнення та розвитку насамперед поштового, а також телеграфного і телефонного зв'язку в Україні як складової частини історії нашої держави.

Історія виникнення поштового зв'язку

Пошта, у її теперішньому розумінні, завдячує своєю появою державам давнини. Так, Ассирія, Єгипет, Персія, Рим, держава інків мали розвинену пошту. Проте спершу, наприклад, у Римській республіці, пошта слугувала тільки багатим патриціям, які володіли численними рабами, отож, мали й власних гінців. По ґрунтових, брукованих дорогах і стежках, а також по річках курсували гінці. Вони змінювалися чи змінювали коней на спеціально збудованих станціях. Власне, від слова *posta*, що означало станцію (пост) для обміну коней або кур'єрів, і пішло слово пошта.

Пересилання звісток на теренах теперішньої України відоме з найдавніших часів. У першому тисячолітті до нашої ери грецькі історики згадували про передачу повідомлень у народів Північного Причорномор'я – скіфів і сарматів. Основи пошти Київської Русі було закладено 885 р. Олегом, який був регентом малолітнього сина Рюрика – майбутнього Великого князя Київського Ігоря. Він офіційно запровадив натуральну поштову повинність «повоз», що складалася з обов'язку населення надавати коней «від стану до стану» для княжих гінців і слуг. З др. пол. XII ст. за рахунок появи проїзних доріг, побудови на них постійних дворів, а при князівських палацах утримання штату поси́льних, уже сформувалася система доставки листів. Проте регулярний поштовий зв'язок на Русі було започатковано з появою ямської гоньби. Упродовж др. пол. XIII ст. вона проводилася особливим класом населення – ямщиками. Спершу поштовий зв'язок використовувався керівництвом держави, вищим духовенством, а також у військових цілях. У період Золотої Орди також існували поштові станції (ями) для швидкого зв'язку з околицями країни. За лічені роки по завоюванні монголами Київської Русі поштова служба, на яку мобілізувалося місцеве населення, ефективно працювала: так, наприклад, Плано Карпіні повідомляв, що міняв коней п'ять–сім разів на день¹. Проте ями не були поштовими установами в сучасному значенні, вони лише надавали послугу з пересування гінців.

Поштові служби у Війську Запорозькому, до впливу на них російського уряду, існували так само, як і в інших країнах Європи в середні віки. У межах України тоді існували два поштові тракти: Київський та Глухівський, на останньому тракті пересилка повідомлень була налагоджена раніше за перший. Такі поштові відносини відбувалися також у Запорозжі аж до 1768 р.²

На теренах Лівобережної України, зокрема й Чернігово-Сіверщини, поштовий зв'язок відбувався за допомогою гінців ще в XIV ст., за часів входження цих територій до Вели-

¹ Плано К., Джованні дель. История монголов. Путешествие в восточные страны / Пер. с лат. А. Малеина. 3-е изд. Москва: Мысль, 1997. С. 74.

² Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: В 3-х ч. Одесса: Тип-я А. Шульце, 1885. Ч. I. С. 244–246.

кого князівства Литовського та Речі Посполитої. У Гетьманщині перші відомості про ще не систематичне поштове сполучення відносяться до XVII ст. Гетьмани України, починаючи з Богдана Хмельницького, спілкувалися з володарями сусідніх держав та з козацькою старшиною і духовництвом шляхом листування. Листи адресатам надсилали за допомогою так званих «нарочних»³.

У ході підписання Андрусівського сепаратного перемир'я між Московським царством і Річчю Посполитою поблизу Смоленська 9 лютого 1667 р. виникла потреба у створенні постійної міждержавної пошти. У зв'язку із цим, 14 грудня того ж року були підписані додаткові, так звані Московські пункти, у яких зазначалося, що спосіб спілкування між обома державами, який існував до тих пір, є незадовільним, тому необхідним є сприяння пересиланню поштової кореспонденції. Від Москви зв'язок мав проходити через Смоленськ та українські землі до резиденції польського короля. Проходження кореспонденції мали фіксувати поштарі.

Після переходу Гетьманщини під юрисдикцію Московського царства пошта на територіях України-Гетьманщини була передана у відання Малоросійського приказу, яким керував голова Посольського приказу А. Ордин-Нащокін. Із цього часу пересилання листів в Україну одержало назву «пошти з Малоросійського приказу». Пунктом 10 «Глухівських договірних статей», підписаних 16 березня 1669 р. новообраним гетьманом Дем'яном Ігнатовичем (Многогрішним), передбачено організацію пошти із залученням до неї охочих бути поштарями. У травні 1669 р. київському воєводі Г. Козловському було доручено влаштувати пошти по українських містах. У поштарі цар наказав набирати стрільців і солдатів. У Києві, Ніжині та Батурині влаштували поштові двори для прийому пошти й утримання коней. На перших двох було по п'ять стрільців і солдатів із десятима кіньми. На батуринській станції поставили севських ямщиків. Уже 14 серпня 1669 р. в українські міста, в яких стояли російські гарнізони, до воєвод було відправлено накази пересилати кореспонденцію «через установленную почту на купленных лошадях»⁴. Поштар із Києва доїжджав до Ніжина, тут на поштовому дворі він під розписку здавав кореспонденцію. Пошта з Москви йшла по вівторках уночі, коли всі прикази закінчували роботу, щоб папери, що накопичилися за день, одразу ж відіслати, не відкладаючи на завтра. Зазвичай листовоша відправлявся о 23 годині. У неділю о 2 годині пошта приходила до Ніжина та о 17 годині того ж дня – до Києва. У зворотний шлях пошта вирушала в середу. Весь дев'ятисотверстовий шлях від Москви до Києва за нормальних умов гоньби пошта проходила за 114 годин⁵.

У 70-х рр. XVII ст. у великих містах, таких, як Чернігів, облаштовують поштові станції. Регулярне поштове сполучення на Чернігово-Сіверщині розпочалося від часу заснування поштового тракту від Москви до Києва через Чернігів. У 30-ті рр. XVIII ст. жителі с. Орловки Понорницької сотні Чернігівського полку вже регулярно забезпечували власними кіннями та возами місцеву пошту. Зазвичай для перевезення пакетів у рядових козаків брали два, а в селян – три коня. У «відомості» Чернігівського полку 1735 р. зазначено, що в м. Чернігові та місцевих сотнях «для пересилки репортов и других приключającychся по почте писем» використовували по двадцять козаків «коннооружейних с переменою»⁶.

Остаточна уніфікація поштової системи в Лівобережній Україні відбулася за часів президентства у Другій Малоросійській колегії графа Петра Олександровича Рум'янцева-Задунайського. Він розробив і ввів до обігу в 1765 р. «Учреждение о конной почте в Малой России», згідно з пунктами якого чітко окреслювалися вимоги до поштмейстрів (завідувачів поштовими відділеннями) і поштарів, визначалися строки та преїскурант на пересилку пошти – окремо в межах Лівобережної України і окремо в межах Російської імперії. Також було визначено основні шляхи, якими користувалися для доставки пошти. При Рум'янцеві-Задунайському в Лівобережній Україні було 15 поштових контор: у Києві, Гадячі, Глухові, Кролевіці, Ніжині, Конотопі, Козельці, Лубнах, Переяславі, Полтаві, Прилуках, Ромнах, Стародубі, Чернігові та Опішні, які очолювали поштмейстери. У них працювали 165 поштарів, вони мали для поштових перевезень по 2 коня, усього – 330⁷.

³ Гуржій О. Пошта Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2002. Вип. 6. С. 167.

⁴ Цит. за: Вигилев А. История отечественной почты: В 2-х ч. Москва: Связь, 1977. Ч. 1. С. 138.

⁵ Вигилев А. История отечественной почты. Ч. 1. С. 137–138; Козловский И. Первые почты и первые почтмейстеры в Московском государстве: В 2 т. Варшава: Тип-я Варшавского учеб. округа, 1913. Т. I. С. 142, 144.

⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 2. № 52817. Арк. 1; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 5266. Арк. 5; Гуржій О. Пошта Гетьманщини... С. 168.

⁷ Стороженко Н. Реформи в Малоросії при графі Румянцеве. *Киевская старина*. 1891. Т. 34. С. 455–463; Гуржій О. Пошта Гетьманщини... С. 174–178; ЦДІАК України. Ф. 1345. Оп. 1. Спр. 3, 7.

Приватні особи самі оплачували свою кореспонденцію, армію та державні установи пошта обслуговувала безоплатно.

У 1765 р. територією Чернігівщини проходили, зокрема, такі поштові тракти (маршрути): Москва–Київ, Глухів–Київ, Київ–Стародуб, Київ–Чернігів, Київ–Добрянка, Полтава–Чернігів та ін. На їхню роботу Чернігівський магістрат виділяв 32 коня та 16 поштарів. Пошта вирушала двічі на тиждень у певний час і мала проходити за годину відстань: узимку – до дванадцяти верст, улітку – до десяти, восени – не більше восьми. Для тих часів це була неймовірна швидкість, адже дороги були ґрунтові й під час дощу майже не проїжджі⁸.

2 листопада 1781 р. Катерина II іменним указом Малоросійському генерал-губернатору Рум'янцеву-Задунайському «О пересылке писем из Киева в Петербург через города Чернигов, Могилев, Полоцк и Псков» наказує зробити відповідні розпорядження, щоб працював зазначений поштовий тракт, але без змін на наявній поштовій дорозі з Києва до Москви. 7 січня 1782 р. іменним указом імператриці Сенату «О зависимости почт, в Малороссии учрежденных, от Почтового Департамента»⁹ поштові установи Лівобережної України підпорядковані Поштовому департаменту Російської імперії, який тоді очолював граф Олександр Андрійович Безбородько, і так вони втратили свою автономію, хоча варто зазначити, що вона й була не зовсім повною. Київську ж пошту передано до відання Московського поштамту ще на початку 1769 р. У 1775 р. за указом Колегії закордонних справ у Києві заснували поштову контору, яку в 1782 р. перетворили на губернський поштамт¹⁰. Того ж року в Чернігові був утворений Малоросійський поштамт, який підпорядковувався новоствореному Головному поштовому правлінню, а з 1811 р. – Поштовому департаменту Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) Російської імперії¹¹. До сфери управління Малоросійського поштамту були передані всі поштові установи Лівобережної України та прикордонна поштова станція в Ольвіополі (сьогодні м. Первомайськ Миколаївської обл.), а після перетворення, у грудні 1796 р., Чернігівського намісництва на Малоросійську губернію – усі поштові станції Малоросійської, Слобідсько-Української, Новоросійської, Київської та Курської губерній¹².

У 1802 р. Малоросійську губернію було розділено на Чернігівську й Полтавську, які разом становили Малоросійське генерал-губернаторство. Частина центральних установ Малоросійської губернії мала бути переведена з Чернігова до Полтави. Малоросійський поштамт на той час розміщувався на території Дитинця в кам'яній двоповерховій будівлі П-подібної форми, яка була збудована за проектом чернігівського архітектора в 1782–1783 рр.¹³ Цей будинок зберігся донині, він знаходиться на Валі, за адресою: вулиця Гонча (колишня вул. Горького), 8. За радянських часів у ньому розміщувалося кафе «Водник», згодом – «Укрінбанк», потім будівля певний час пустувала¹⁴.

Новий будинок для Малоросійського поштамту спочатку планувалося побудувати в Чернігові, але Малоросійський генерал-губернатор князь Олексій Борисович Куракін, резиденція якого знаходилася в Полтаві, забажав, щоб поштамт був поблизу його резиденції, тому будувати нову будівлю для поштамту розпочали в Полтаві. Будівництво завершилося 1809 р. Проте поштамт пропрацював у Полтаві недовго – у 1822 р. він знову був переведений до Чернігова¹⁵.

Одночасно в Полтавській та Чернігівській губерніях, насамперед на головних поштових трактах, зокрема на тракті Санкт-Петербург–Київ, було розпочато будівництво поштових станцій та контор за типовим проектом із невіпаленої цегли. Для цього іменним указом, даним Малоросійському генерал-губернатору, запровадили з 1804 р. на три роки спеціальний подушний збір з платників податків у сумі 15 коп. з особи¹⁶. На той час бу-

⁸ Шандра В. Пошта регулярна в Україні. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 474; Нитченко С. А не написать ли мне письмо? 0462: Сайт міста Чернігова. 2015. 13 липня. URL: <https://www.0462.ua/news/887706/a-ne-napisat-li-mne-pismo>.

⁹ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). Собр. I. Т. XXI. № 15270. С. 301; № 15316. С. 374.

¹⁰ Див.: Вовк О.Б. З історії української пошти XVII–XVIII ст. *ЦДІАК України*. URL: https://web.archive.org/web/20200705112452/https://cdiak.archives.gov.ua/v_Z_istorii_poshty.php.

¹¹ ПСЗ РИ. Собр. I. Т. XXXI. № 24659. С. 670.

¹² Міронова І. Документи про поштові та поштово-телеграфні установи на півдні України (за матеріалами історичних архівів Російської Федерації). *Історичний архів*. 2011. Вип. 6. С. 137; Стороженко Н. Реформи в Малороссии... С. 463; Шандра В. Пошта регулярна в Україні. С. 474; Російський державний історичний архів м. Санкт-Петербурга (далі – РДІА). Ф. 1289. Оп. 1. Спр. 93.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 763. Оп. 1. Спр. 726. Арк. 12–25.

¹⁴ Нитченко С. А не написать ли мне письмо? ...

¹⁵ Жовтнева вул., 35. Мала академія мистецтв (Будівля колишнього Малоросійського поштамту). *Полтава історична* URL: https://web.archive.org/web/20130922082240/http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_10.html.

¹⁶ О постройке во вверенных ему губерниях на станциях почтовых домов из нежженого кирпича и о сборе на сие построение с обывателей, платящих в казну подати, по 15 коп. ПСЗ РИ. Собр. I. Т. XXVIII. № 21234. С. 239.

дівлі поштових установ переважно були орендовані та погано пристосовані для роботи, деякі з них перебували у плачевному стані. При поштових станціях у стайнях утримувалася встановлена кількість коней. Станціями керували наглядачі, які, зазвичай, мешкали на казенній або орендованій квартирі. На станції обов'язково мав бути папір, чорнило, пера, свічки, газові лампи, згодом – марки, штемпелі, поштова скринька¹⁷.

Станом на 1808 р. Малоросійському поштамту підпорядковувалися поштові установи 8-ми губерній: Катеринославської, Київської, Курської, Полтавської, Слобідсько-Української, Таврійської, Херсонської, Чернігівської¹⁸. У межах Чернігівської губернії на поштових дорогах були улаштовані 74 поштові станції, зокрема в губернському місті, усіх повітових містах, деяких містечках, селах, посадах, «деревнях», слободах і хуторах, на яких працювали від 2-х до 6-ти верштарів¹⁹.

Поштові станції на поштових трактах та коні утримувалися за рахунок спеціальних поштових зборів. Наприклад, у Кременчуцькому повіті Малоросійської губернії протягом 1798 р. було зібрано 4844 руб. 64 коп., у середньому 8 коп. з ревизької душі, незалежно від соціального стану²⁰. У 1803 р. із купців і міщан брали по 38 коп., із селян – по 19 коп. на рік. З 1807 р. була введена система вагового збору, яка залежала від відстані перевезення пошти. За доставку відправлення на відстань від 100 до 1500 верст клієнт сплачував 2 коп., від 1500 до 3100 верст – 3 коп.²¹

22 жовтня 1830 р. іменним указом Сенату «О новом устройстве почтовой части» наказувалося: з 1 січня 1831 р. ліквідувати, крім Петербурзького та Московського, усі губернські поштамти (Малоросійський, Литовський, Тамбовський, Казанський і Сибірський), замість них утворити губернські та обласні поштові контори, які підпорядкувати Поштовому департаменту, поділити територію Російської імперії на 11 поштових округів, запровадити над ними нагляд в особі окружних пошт-інспекторів з широкими повноваженнями, губернські та обласні контори розподілити на 3 класи, повітові – на 4, у населених пунктах утворити поштові відділення, посаду директора Поштового департаменту об'єднати з посадою Санкт-Петербурзького пошт-директора в одній особі, відповідно до затвердженого положення створити Раду при «Главном начальствующем над Почтовым департаментом»²². Того ж дня були височайше затверджені: «Положение об устройстве почтовой части»²³, штати поштових установ і табелі.

Згідно з Положенням, нагляд за діями поштових установ в Російській імперії (та Україні включно) мали здійснювати окружні пошт-інспектори. Вони були зобов'язані двічі на рік відвідувати закріплені за ними поштові установи, контролювати їхню роботу, не роблячи ревізій, перевіряти, як утримуються поштові станції, організацію перевезення пошти. Про результати перевірки пошт-інспектор мав доповідати Поштовому департаменту²⁴.

Поштові установи Чернігівської губернії, а також Вітебської, Київської, Могильовської, Полтавської та Смоленської увійшли до складу VI поштового округу, окружний пошт-інспектор якого мав розташовуватися в м. Чернігові. Усього в Чернігівській губернії було затверджено 18 поштових установ: Чернігівська губерньська поштова контора II класу, 3 повітові поштові контори I класу (у мм. Глухові, Ніжині, Стародубі), одна – II-го (у м. Козельці), 6 – III-го (у мм. Батурині, Борзні, Городні, Кролевці, Мглині, Новгороді-Сіверському), 6 – IV-го (у мм.: Конотопі, Новозибкові, Острі, Почепі, Сосниці, Суражі), у Погарі поштова контора мала утримуватися на кошти міської громади. Поштова контора, яка була в Середині-Буді²⁵, ліквідовувалася: «Въ Серединой Будѣ, по скудости доходовъ, Почтовой Конторы не назначается, а предоставляется тамошней Ратушѣ от-

¹⁷ Инструкция станционным смотрителям. Сборник постановлений и распоряжений по почтово-телеграфному ведомству: В 2-х ч. / Изд. Главного Управления Почт и Телеграфов. Санкт-Петербург: Тип-я Т-ва «Общественная Польза», 1885. Ч. 1: Почтовая. Приложения. С. 45–49.

¹⁸ Зябловский Е. Статистическое описание Российской империи в нынешнем ее состоянии с предварительными понятиями о статистике и о Европе вообще в статистическом виде. Санкт-Петербург: Тип-я Императорского театра, 1808. Кн. 1. Ч. 3. С. 246.

¹⁹ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния / Сост. М. Домонтович. Санкт-Петербург: Тип-я Ф. Персона, 1865. С. 46–47.

²⁰ Гуржий О., Орлик В. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. Біла Церква, 2012. С. 164–165.

²¹ Голубицька Г. З історії поштової справи в Катеринославі (На прикладі колекції ДІМ). Музей і місто: Музезнавчі аспекти збереження і відтворення своєрідності міської культури (Мат. обл. конф., присвяченої 225-річчю м. Дніпропетровська). Дніпропетровськ, 2003. С. 43–49.

²² ПСЗ РИ. Собрание второе: с 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 г. Санкт-Петербург: Тип-я II Отделения Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830–1885. Т. V. Отделение второе. № 4019. С. 178–180.

²³ Там само. № 4020. С. 180–203.

²⁴ Там само. С. 198.

²⁵ Середина-Буда – містечко в Новгород-Сіверському повіті Чернігівської губ., нині місто в Шосткинському р-ні Сумської обл.

правлять простую кореспонденцію па правилахъ, установленныхъ для сельской кореспонденції»²⁶.

Згідно із затвердженням у 1830 р. штатним розписом, до штату губернської поштової контори II класу входили 23 особи, зокрема: губернський поштмейстер, помічник поштмейстера, контролер (він же і бухгалтер), діловод («письмоводитель»), 6 сортувальників (3 старших, 3 молодших), 10 поштарів-листонош, унтер-офіцер, 2 охоронці. У повітових поштових конторах: I класу – 8 осіб (поштмейстер, його помічник, сортувальник та 5 поштарів-листонош), II класу – 6 осіб (поштмейстер, його помічник та 4 поштарі-листоноші), III класу – 5 осіб (поштмейстер, його помічник та 3 поштарі-листоноші), IV класу – 3 особи (поштмейстер та 2 поштарі-листоноші)²⁷.

До 1844 р. був утворений 12-й поштовий округ, а станом на 1853 р. існували 13 поштових округів²⁸. Проте вони проіснували не довго й були ліквідовані у 1853 р., за винятком трьох: Сибірського, Царства Польського, Кавказького та Закавказького, а всі функції окружних пошт-інспекторів були передані губернським поштмейстерам²⁹.

Станом на 1862 р. у Чернігівській губернії налічувалися 90 поштових установ, зокрема: у м. Чернігові – губернська контора II класу, 18 повітових контор, з яких: 3 – першого класу (у м. Глухові, Ніжині, Стародубі), одна – другого класу (у м. Козельці), 7 – третього класу (у м.м. Батурині, Борзні, Городні, Кролевці, Мглині, Новгороді-Сіверському та Сосниці), 7 – четвертого класу (у посаді Климовому, м.м.: Конотопі, Новозибкові, Острі, Погарі, Почепі, Суражі); 2 поштових відділення (у посадах Добрянки та Клинці); а також 69 поштових станцій приймання та відправлення різного роду кореспонденції, на яких було 550 ящиків та утримувалися 1719 коней. Станції на поштових трактах (дорогах) розташовувалися одна від одної на відстані від 11 до 38 верст (у середньому 20–25). Зокрема, на Санкт-Петербурзькому поштовому тракті було 11 поштових станцій, на яких утримувалося 659 коней (найбільше коней утримували на Броварській станції – 108, та Чернігівській – 80), на Московському тракті – 13 станцій та 510 коней, на Катеринославському – 4 станції та 105 коней, на Смоленському – 12 станцій та 246 коней, на Новгород-Сіверському – 8 станцій та 60 коней, на Стародубо-Кролевецькому – 5 станцій та 54 коней, на побічних дорогах – 14 станцій та 85 коней. У поштових установах Чернігова і Козельця отримували та відправляли легку кореспонденцію (листи), газети та грошові відправлення щоденно, а важкі відправлення (посилки) – двічі на тиждень. В усіх інших установах і поштових станціях будь-яку кореспонденцію та відправлення – двічі на тиждень³⁰. З метою утримання ґрунтовних поштових доріг у проїжджому стані (всього на той час у губернії їх було 1630 верст), вони розподілялися на ділянки певної протяжності, для слідкування за якими та виправлення закріплювалися мешканці найближчих поселень. Усіх міщан та селян, зобов'язаних виконувати земську повинність щодо виправлення поштових доріг у губернії, налічувалося до 300 тис., або близько 190 осіб на версту³¹.

Оскільки до 1879 р. державна пошта не доставляла поштові відправлення в межах міст, у великих містах Російської імперії створювали міські поштові установи: наприклад, у Києві перше міське поштове відділення відкрилося в Печерській частині міста в 1840 р.³² Проте в Чернігові міського поштового відділення не було. Чернігівці мали змогу користуватися послугами губернської поштової контори, а з появою телеграфу – послугами Центральної телеграфної станції³³.

Починаючи від 1848 р., у містах установлюються поштові скриньки темно-зеленого кольору, кожна з двома відділеннями для кореспонденції, що надходила і яка відправлялася.

Пошту з них зазвичай виймали тричі на день: о 8-й, 12-й та 18-й годинах. До того листи здавали в приватні крамниці, і поштовий службовець раз на день збирав їх та відносив до поштової контори.

²⁶ ПСЗ РИ. Собр. II. Т. V. Отделение второе. К № 4020. Расписание почтовых мест на округи и классы. С. 53–54.

²⁷ Там само. Общий штат почтового управления. С. 31, 36–37.

²⁸ Министерство внутренних дел. Исторический очерк. Санкт-Петербург: Тип-я Министерства внутренних дел, 1901. Приложение второе: Почта и телеграф в XIX столетии. С. 6.

²⁹ Материалы по истории связи в России XVIII – начала XX вв. Обзор документальных материалов / Под ред. Н. Мальцевой. Ленинград: Главполитграфпрома СССР, 1966. С. 16–17, 27.

³⁰ Расписание почтовых мест по губерниям, областям и классам. Список чиновникам почтового ведомства и почтовым местам. Санкт-Петербург: Тип-я Почтового департамента, 1863. С. 165–166; Воробей М. Статистические сведения по почтовому ведомству Черниговской губернии. Памятная книжка Черниговской губернии. Чернигов: Тип-и Губернская и Ильинского мон-ря, 1862. С. 389–408.

³¹ Материалы для географии и статистики России ... Черниговская губерния. С. 46, 576.

³² Вовк О.Б. З історії української пошти XVII–XVIII ст. ЦДІАК України. URL: https://web.archive.org/web/20200705112452/https://cdiak.archives.gov.ua/v_Z_istorii_poshty.php.

³³ Почта. Календарь Черниговской губернии на 1910 год. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1909. С. 98–107.

Перші поштові скриньки³⁴

Наприкінці XIX ст. в Чернігові було встановлено лише 12 поштових скриньок: на вул. Миколаївській – 2 (одна – біля поштово-телеграфної контори, друга – у приміщенні контори), на вул. Мстиславській – біля будинку Дворянського зібрання, на вул. Смоленській – біля будинку губернатора, на вул. Московській – біля садиби Дорошевської, на вул. Вознесенській – біля Духовної семінарії, на вул. Воздвиженській – 2 (одна – біля Казенної палати, друга – біля Духовного чоловічого училища), на вул. Богоявленській – біля магазину купців Свечнікова і Селюка, на вул. Гончій – біля Духовного жіночого училища, на розі вул. Олександрівської та Троїцької – біля відділення Державного банку, на вул. Шосейній – біля поштової станції³⁵.

З 1 січня 1858 р. на Європейській території Російської імперії були введені в обіг поштові марки³⁶. 10 січня 1858 р. в обіг надійшли марки в 10, 20 і 30 коп. До 1864 р. поштові відправлення за кордон марками не оплачувалися. Вартість їх пересилання стягувалася готівкою. У 1875 р. малюнки марок були змінені та випущені марки нових номіналів у 2, 8, 10 та 20 коп., у зв'язку зі зміною поштових тарифів. Через зміну вартості пересилання простого листа 19 березня 1879 р. було випущено марку 7 коп., а марку 8 коп. вилучено з обігу. Вартість поштового конверта становила 1 коп.³⁷

У др. пол. XIX ст. удосконалювалися способи доставки та перевезення поштової кореспонденції, грошових переказів, посилок і преси пароплавами та залізницями. У 1861 р. було встановлено «перший залізничний поштовий зв'язок із Санкт-Петербургом через Чернігів»³⁸. У січні 1873 р. імператор Олександр II затвердив «Временные правила перевозки почты по железным дорогам»³⁹.

Перевезення поштових відправлень на пароплавах по річках Російської імперії розпочалось у 1855 р. На поч. XX ст. поштові відправлення перевозилися на пароплавах різних товариств та приватних підприємців майже по всіх суднохідних річках Європейської та Азійської частини Російської імперії. Зазвичай перевезення простої кореспонденції відбувалося безоплатно, за перевезення інших поштових відправлень пароплавні товариства та власники пароплавів отримували платню за окремими договорами з поштово-телеграфним відомством. Проте перевезення пошти пароплавами значно поступалося перевезенню пошти залізницею⁴⁰.

На поч. XIX ст. в Російській імперії було зроблено спробу влаштувати сільську пошту. Головне поштових справ правління 24 лютого 1805 р. схвалило постанову, згідно з якою дозволялося приймати, пересилати та видавати просту кореспонденцію, зокрема приватні та державні листи і пакети (під назвою «сільська кореспонденція») на тих поштових станціях, поблизу яких розташовувалися заводи, мануфактури, торгіві й багатонаселені поселення, віддалені від губернських і повітових поштових контор. За відправлення сільської кореспонденції мали стягуватися гроші за встановленим ваговим тарифом. Пересилання сільської кореспонденції мало відбуватись у спеціальних сумках, скріплених печатками поштових установ із окремим записом у подорожніх документах, до якої станції слідує сільська пошта. Незважаючи на важливість сільських пошт для населення, широкого розповсюдження в імперії вони довгий час не отримували. Так, станом на 1840 р. сільську кореспонденцію приймали та видавали лише на 159-ти поштових станціях із 897-ми. 31 березня 1842 р. височайше затверджено положення Комітету міністрів «Об открытии приема и раздачи простой корреспонденции на всех почтовых станциях, где находятся Смотрители», яким було надано дозвіл приймати та видавати просту сільську кореспонденцію, а також визначено обсяги та джерела фінансування витрат на забезпечення цієї роботи на 738-ми поштових станціях, на яких ще не займалися цією роботою⁴¹.

³⁴ Министерство внутренних дел. Почта и телеграф. С. 75.

³⁵ Черниговская памятка. Справочная книжка на 1900–1901 гг. Путеводитель по г. Чернигову с планом города Чернигова. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1900. С. 58–59.

³⁶ В Україні перші марки появились в Галичині у 1850 р., коли їх запровадила Австрія. Див.: Щеглюк М. Історія українського листування. Львів: СПОЛОМ, 2009. Частина 1: «Споконвіку було слово...» С. 9, 139.

³⁷ Владинец Н. Почта России. С. 1–2. *Электронная библиотека RoyalLib.Com*. URL: https://royallib.com/read/vladinets_nikolay/pochta_rossii.html#0; Шляхов О., Ковальчук Т. Поштово-телеграфний та телефонний зв'язок в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. (2000–2022)*. Київ, 2018. Вип. 28. С. 203–230.

³⁸ Цитата за: Шандра В. Пошта регулярна в Україні. С. 474.

³⁹ Материалы по истории связи в России XVIII – начала XX вв. С. 49.

⁴⁰ Министерство внутренних дел. ... Почта и телеграф. С. 66–67.

⁴¹ Об учреждении в России сельской почты. *Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный*. 1897. Февраль. С. 254–263; *ПСЗ РИ. Собр. II. Т. XVII. № 15450*. С. 250–251.

21 грудня 1840 р. Поштовий департамент видав циркуляр № 34, яким був затверджений проєкт титулярного радника Семичева щодо заснування розсильної пошти в повітах для приватної простої кореспонденції, якою мали користуватися насамперед поміщики. Проте це нововведення не мало успіху на практиці і з часом рішення Поштового департаменту про розсильну пошту було скасоване⁴².

У першій пол. XIX ст. в Російській імперії, і Україні зокрема, крім державної мережі поштових установ створюються також недержавні поштові структури. Так, у 1830 р. Головою Державної ради Російської імперії графом В. Кочубеєм⁴³ затверджено «Положение об учреждении вольных почт в России». Згідно з Положенням «вільну пошту» мала право заснувати будь-яка людина, зокрема поштові чиновники, окрім окружних пошт-інспекторів та їх помічників, губернських, обласних, прикордонних поштмейстерів та їх помічників. «Вільні пошти» дозволялося засновувати на всіх поштових дорогах, окрім дороги між Санкт-Петербургом та Москвою. «Вільні пошти» існували на прогонні гроші, але мали право в окремих випадках отримувати доплату з казни. Вони також мали право перевозити приватних осіб за їх згодою. Понад прогонні гроші дозволялося стягувати з приватних проїжджаючих за надану для проїзду повозку по 40 коп. та за підмазування коліс – 40 коп. (якщо надавала карета, коляска чи бричка), або – 20 коп. (якщо кибитка або віз). До того ж, візникам належало давати ще й на горілку по 20 коп. Власникам «вільних пошт» дозволялося на поштових станціях улаштовувати готелі для проїжджаючих⁴⁴. Першим утримувачем «вільної пошти» на трасі Харків–Москва у 1845 р. став поміщик Студзинський⁴⁵.

У 1860 р. в Чернігівській губернії «вільною поштою» здійснювалися поштові перевезення лише між м. Суражем та посадом Клинци (38 верст), посадом Добрянки й станцією Замглай (18 верст)⁴⁶. У 1881 р. у Катеринославській, Херсонській і Полтавській губерніях майже всі поштові перевезення здійснювалися «вільною поштою», тому можна стверджувати, що на значній території України «вільна пошта» створювала вагомую конкуренцію державним поштовим установам, не зважаючи на їх домінуючу роль⁴⁷.

У 1891 р. в Городнянському повіті Чернігівської губернії кінно-поштові станції «вільної пошти» були в м. Городні та селах Дубровне і Хрінівка⁴⁸.

Державна пошта Російської імперії доставляла кореспонденцію лише до повітових центрів. Приватна проста кореспонденція (листи, бандеролі, посилки без зазначення ціни та повістки щодо отримання цінних посилок і пакетів), що була адресована мешканцям віддалених населених пунктів, до 1872 р. передавалася до поліцейських управлінь та волостних правлінь з метою доставки її адресатам. Із 1872 р. така кореспонденція залишалась у поштових установах до моменту прибуття адресата, але не більше 2-х місяців, після чого поверталася відправникам. Для отримання кореспонденції жителям сіл пропонувалося купувати так звані квитки, які коштували: у губернських поштових установах – 1 руб. 50 коп., у повітових та на поштових станціях – 1 руб. Під час видачі листів та повісток з поштових контор і відділень бралась додаткова плата – 2 коп. за кожний лист чи повістку, а на поштових станціях не бралася⁴⁹.

Вирішити проблему доставки кореспонденції сільському населенню була покликана так звана земська пошта. Поняття «земська пошта» з'явилося задовго до відкриття земств. 3 червня 1837 р. Микола I іменним указом Сенату затвердив «Общий наказ гражданским губернаторам», у якому було схвалено та доручено запровадити з 1 січня 1838 р. «Положение о земской почте, для постоянных сношений земских судов с чинами земской полиции внутри уездов»⁵⁰. Отже, з 1838 р. в Російській імперії при повітових судах, які до 1831 р. на території Лівобережної України мали назву «земські суди», розпочинається створення земської пошти для забезпечення постійного зв'язку з поліцейськими установами. Спеціальні посильні доставляли листи із судів до поліції раз на тиждень. Листи, адресовані в села повіту, направлялися до відповідного станового поліцейського, а він «при нагоді» передавав через «сотських і десятських» адресатам. Із 1862 р. земська пошта була

⁴² Об учреждении в России сельской почты. С. 263–266.

⁴³ Кочубей Віктор Павлович (1768–1834) – представник українського аристократичного роду, державний діяч Російської імперії, з 1827 – голова Державної ради і Комітету міністрів Російської імперії, князь (від 1831 р.). Правнук Василя Леонтійовича Кочубея, племінник по матері Олександра Безбородька. Див.: Гуржій О. Кочубей. Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон–Кю. С. 256.

⁴⁴ Положение об учреждении вольных почт в России. Санкт-Петербург: Тип-я К. Крайя, 1831. С. 11–51.

⁴⁵ Шандра В. Пошта регулярна в Україні. С. 474.

⁴⁶ Материалы для географии и статистики России ... Черниговская губерния. С. 47.

⁴⁷ Федоришина Л. Історичні аспекти становлення поштової служби України та її взаємодії з митницею. *Сталій розвиток економіки*. 2018. № 2 (39). С. 34.

⁴⁸ Журналы Городнянских очередного и чрезвычайных уездных земских собраний XXIX сессии 1893 г. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1894. С. 105.

⁴⁹ Черниговские губернские ведомости. 1872. № 12. С. 101. Інформація подана від імені «управляющего почтовою частию в Черниговской губернии», без зазначення прізвища.

⁵⁰ ПСЗ РИ. Собр. II. Т. XII. Отделение первое. № 10303. С. 361.

приписана до повітових поліцейських управлінь і підпорядковувалася їм. При волосних правліннях працювали обрані громадами поштарі. У 1864 р. в 43-х губерніях Європейської частини Російської імперії (крім Прибалтики, Білорусії, Польщі, Правобережної України та Кавказу) розпочато створення органів місцевого самоврядування – земських управ, на які серед іншого були покладені повноваження щодо налагодження поштового зв'язку в повітах, зокрема облаштування та утримання повітових поштових доріг, утворення та утримання земських поштових установ. На території України органи земського самоврядування було запроваджено в 1865–1870 рр. в 6 губерніях: Катеринославській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській та Чернігівській. На території Правобережної України – у Волинській, Київській та Подільській губерніях земські установи запроваджено значно пізніше: тут лише з квітня 1911 р. почало діяти положення про земські установи. Там, де були утворені земства, починаючи з 1865 р., відбувалася доволі швидка організація земської пошти, яка перебувала у віданні й підпорядкуванні повітових земських управ. Головним завданням земської пошти було пересилання різного роду кореспонденції, газет, журналів тощо між місцевостями повіту, позбавленими державного поштового зв'язку. Кореспонденцію земська пошта зазвичай транспортувала один або два рази на тиждень, для її перевезення земства організовували свої кінно-поштові станції. Низка земських пошт існувала короткий час, а з поч. ХХ ст. їх кількість постійно скорочувалася. Утримання земської пошти вимагало значних матеріальних витрат, тому повітові земські управи запроваджували оплату приватної кореспонденції. Оплата кореспонденції вимагала запровадження поштових марок або штемпельних конвертів. Деякі земства випускали марки, інші – лише конверти, треті – те й інше, деякі знаків поштової оплати не випускали зовсім. Отже, листи з міста в село мали, наприклад, дві марки: державну та земську⁵¹.

Офіційний дозвіл земським поштам мати знаки поштової оплати власних послуг був наданий 5 травня 1867 р., коли Міністерство пошт і телеграфів Російської імперії дозволило Новгородському, Білозерському, Тихвінському та Херсонському земствам випускати власні марки⁵². Пізніше цим правом скористалися всі земства. Номінали земських поштових марок були такими: $\frac{1}{2}$, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10 і 25 копійок. Марки в пів копійки використовувалися для пересилання газет та журналів. Земські марки були найрізноманітнішої форми (ромб, квадрат, круг, овал). Деякі дослідники наводять інформацію, що перша земська марка на теренах України була випущена ще до надання офіційного дозволу – 1 грудня 1866 р. у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії⁵³. Загалом в Україні земськими поштами було випущено 742 (за ін. джерелами – 827) типів марок у 43-х повітах⁵⁴.

У березні 1866 р. до Міністерства пошт і телеграфів були надіслані для схвалення Правила прийому приватної простої кореспонденції для відправлення земською поштою Чернігівського повіту. Проте наразі невідомо, чи випускалися власні марки земською поштою Чернігівського повіту і скільки часу проіснувала ця пошта⁵⁵.

Козелецькою земською поштою було випущено в обіг 2 типи власних марок, Остерською – один. Марку вартістю 3 коп. випускали: у Козелецькому повіті в 1867 р., в Остерському – у 1885–1886 рр.⁵⁶ В Остерському повіті випускалися також маркіровані конверти.

⁵¹ Влади́нец Н. Почта России. С. 3; Чехович В. Земська реформа 1864. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. С. 346; Шип Н. Земські управи. *Там само*. С. 350, 351; Базилевич К. Земская почта в России (1865–1917). Москва: Связь, 1926. С. 5, 10; Франц Д. Земская почта. *Почтово-телеграфный журнал*. 1899. Июнь. С. 661–679.

⁵² Базилевич К. Земская почта в России (1865–1917). Москва: Связь, 1926. С. 25–26.

⁵³ Цюпак Я., Грабштейн Р., Рогозинський М. Поштові марки України: каталог поштових марок 1850–2009 рр., які мали обіг на теренах України. Чернівці: Bukowina-Phil: Букрек, 2010. С. 62.

⁵⁴ Влади́нец Н. Почта России. С. 3; Цюпак Я., Грабштейн Р., Рогозинський М. Поштові марки України... С. 62; Почтовые марки Украины. *Академик*. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1103964#XIX_D0.B2.D0.B5.D0.BA.

⁵⁵ Правила для приема частной простой корреспонденции для отправления по земской почте Черниговского уезда, 9 марта 1866 г. *РДА*. Ф. 1289. Оп. 1. Спр. 1949. Арк. 102.

⁵⁶ Гуревич Ю., Полтораки О., Стребулаев И. Каталог марок земских почт России 1866–1919. Москва: Материк, 2004. С. 241, 352; Влади́нец Н. Почта России. Приложение 2.

Варто зазначити, що в Прилуцькому повіті, який входив до складу Полтавської губернії, земська пошта була започаткована 1878 р. Поштові марки вартістю 5 коп. випускалися в 1879–1895 рр.⁵⁷

Установи земської пошти забезпечували жителям місцевостей, що ними охоплювалися, регулярний доступ до поштових послуг, які від них вимагалося.

Деякі дослідники, зокрема К. Базилевич, помилково вважали, що в Чернігівській губернії з 15 повітів земська пошта існувала лише в одному.⁵⁸ Проте на підставі вище наведених даних можна з упевненістю стверджувати, що земська пошта була влаштована мінімум у 3-х повітах: Чернігівському, Козелецькому та Остерському. Варто також зазначити, що Городнянське повітове земське зібрання з 1885 р. щорічно передбачало в кошторисі витрат від 1200 до 2500 руб. «на уплату прогоновъ почтосодержателю земскаго станціоннаго пункта и другимъ лицамъ по маркамъ управы за поставленныя подводы подъ проездъ должностныхъ лицъ, чиновъ полиціи жандармовъ, кои не получаютъ установленныхъ прогоновъ».⁵⁹ У 1890–1893 рр. земську кінно-поштову станцію утримував дворянин Іосиф Єгорович Миклашевський.⁶⁰ Отже, у Городнянському повіті земська пошта, імовірно, також існувала.

На території УСРР земська пошта була ліквідована разом з іншими земськими установами на підставі декрету РНК УСРР від 22 січня 1920 р.⁶¹

Історія виникнення телеграфного зв'язку

На поч. XIX ст. розпочалась ера телеграфу, що став першим із засобів електричного зв'язку, оскільки телефон та радіо появились пізніше. Слово «телеграф» походить від двох давньогрецьких слів – *tele* (далеко) і *grapho* (пишу). Уперше телеграф з'явився на українських землях, що перебували в складі Австрійської імперії: у 1846 р. було встановлено телеграфний зв'язок між Львовом і Віднем.⁶² У 1855 р. телеграф з'явився у Чернівцях.⁶³

У Російській імперії перша повітряна, підвісна на стовпах, телеграфна лінія була збудована 1854 р. між Санкт-Петербургом і Варшавою. До кінця цього року фірмою «Сіменс» збудована телеграфна лінія до Києва «отъ С.-Петербурга до Москвы по телеграфу С.-Петербургско-Московской желѣзной дороги, отъ Москвы по существующему Московско-Варшавскому шоссе, чрезъ Подольскъ, Малоярославецъ, Юхновъ, Рославль до Довска. Отъ Довска по вновь сооруженному Киевскому шоссе, чрезъ Гомель, Черниговъ, Козелецъ, до Києва».⁶⁴ За кілька років телеграфна мережа вкрила всю Україну. У 1856 р. в Києві відкрили державну телеграфну контору. У 1857 р. в Житомирі та Харкові запрацювали міські телеграфні станції, у 1859 р. – у Катеринославі, Єлисаветграді, Полтаві, Чернігові, у 1862 р. – у Херсоні та ін.⁶⁵

Коли телеграфні лінії охопили всі губернські й більше 80 повітових міст Російської імперії, було визнано доцільним поштові і телеграфні установи об'єднати в одному відомстві. 22 травня 1884 р. імператором Олександром III затверджено рішення Державної Ради Російської імперії щодо об'єднання за пропозицією Міністра внутрішніх справ Поштового і Телеграфного департаментів міністерства в Головне управління пошт і телеграфів. 28 травня 1885 р. Державна Рада прийняла рішення про продовження реформи, зокрема,

⁵⁷ Большой каталог земских почт России: Полтавская губерния / Ред. кол.: Д. Говтвань, И. Горский, В. Городецкий и др. Москва: ЭЛЕКС-КМ, 2009. С. 309.

⁵⁸ Базилевич К. Земські управи... С. 52.

⁵⁹ Журналы XXI очередного Городничьего уездного собрания 1885 г. Гомель: Тип-я Ш. Фридланда, 1886. С. 72; Журналы Городнянских очередного и чрезвычайных уездных земских собраний XXIX сессии 1893 г. С. 128–129.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Чехович В. Земства. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 345–346.

⁶² Телеграфний зв'язок. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*: У 11 т. / Ред. В. Кубійович. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995. 1976. Т. 8. С. 3163.

⁶³ Ботушанський В., Чайка Г. Встановлення на Буковині поштово-телеграфного і телефонного зв'язку та його значення для входження краю в європейські взаємини (XIX – поч. XX ст.). *Мат. V конгресу Міжнар. асоціації українців*. Історія: зб. наук. ст. Чернівці: Рута, 2004. Ч. 2. С. 95–102.

⁶⁴ Министерство внутренних дел. ... Почта и телеграф. С. 142.

⁶⁵ Якубець А. Розвиток телеграфного зв'язку в Україні у другій пол. XIX – першій пол. XX ст. (за матеріалами фондової колекції НМІУ). *Науковий вісник Національного музею історії України*. Київ: Національний музей історії України, 2019. Вип. 5. С. 282–291; Платонов Ф. Об открытии телеграфной станции в Чернигове. *Черниговские губернские ведомости*. 1859. № 47.

Міністр внутрішніх справ мав утворити поштово-телеграфні округи першого та другого розділів, у губернських та повітових містах мали бути створені поштово-телеграфні контори та відділення⁶⁶. Відтак територію імперії розділено на 35 поштово-телеграфних округів, на чолі яких стояли начальники, зокрема в Україні було утворено Київський, Одеський, Харківський і Полтавський округи. Кожному округу підпорядковувалося 30–70 губернських і повітових поштово-телеграфних контор, розташованих зазвичай у центрі міст. Керівництво поштово-телеграфними установами Чернігівської губернії здійснювало Управління Полтавського поштово-телеграфного округу, а з 1904 р. – Київського. На місцях поштово-телеграфні контори та відділення у своїй діяльності підпорядковувалися керівництву поштово-телеграфних округів⁶⁷. Система поштово-телеграфних округів проіснувала до 1917 р.

Зазначимо, що у 1885–1886 рр. в Чернігівській губернії ще не була завершена реформа управління в поштово-телеграфній царині. Об'єднання Чернігівської губернської поштової контори I класу та Чернігівської міської телеграфної станції III класу відбулося лише 1887 р. На їх базі утворено поштово-телеграфну контору III класу, яку очолив колезький асесор (пізніше колезький радник) Олексій Лукич Малькевич-Ходаковський, який перебував на цій посаді до 1900 р. включно, з 1894 р. він одночасно завідував Центральною телефонною станцією в м. Чернігові. Ці дві установи розміщувалися в одному будинку по вул. Миколаївській, 34⁶⁸. Наприкінці 1900 р. на цій посаді його змінив надвірний радник Петро Миколайович Джунковський⁶⁹.

За підсумками реформування в Чернігівській губернії були утворені такі установи поштово-телеграфного відомства: 22 поштово-телеграфні контори, зокрема: III класу (у мм. Ніжині та Чернігові), IV класу (у мм. Глухові, Конотопі, Стародубі, м-ку Плисках), V класу (у мм. Клинці, Новгороді-Сіверському, Новозибкові), VI класу (у мм. Батурині, Борзні, Городні, Козельці, Кролевічі, Мглині, Мені, Острі, Почепі, Сосниці, Суражі, Шостці та посаді Климовому); 11 поштово-телеграфних відділень, зокрема в містечках: Бахмачі, Березному, Броварах, Семенівці, Середині-Буді, Ямполі, посадах: Добрянці, Еліонці, м. Коропі, Погарі та с. Машевому; 6 поштових відділень: у Бобровиці, Дмитрівці, Гордіївці, Лужках, Носівці, Унечі; телеграфна станція в хуторі Михайлівському⁷⁰. У подальшому поступово розширювалася телеграфна мережа, і більшість поштових відділень були перетворені на поштово-телеграфні.

Продовження в наступному номері.

References

- Bazylevych, K. (1926). *Zemskaia pochta v Rossy (1865–1917)* [Local post in Russia (1865–1917)]. Moscow, Russia.
- Botushanskiy, V., Chaika, H. (2004). *Vstanovleniia na Bukovyni poshtovo-telegrafnogo i telefonnogo zviazku ta yoho znachennia dlia vkhodzhennia kraiu v yevropeiskii vzaiemyny (XIX – poch. XX st.)* [Establishment of postal, telegraph and telephone communications in Bukovina and its significance for the region's integration into European relations (19th – the early 20th c.)]. Chernivtsi, Ukraine.
- Chekhovych, V. (2005). *Zemska reforma 1864. Entsiklopediia istorii Ukrainy* [Zemstvo reform of 1864. Encyclopedia of history of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Chekhovych, V. (2005). *Zemstva. Entsiklopediia istorii Ukrainy* [Zemstvo. Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Domontovych, M. (Comp.). (1865). *Materyaly dlia heohrafiy y statystyky Rossy, sobrannyye ofytse-ramy heneral'nogo shtaba. Chernyovskaia huberniia* [Materials for the geography and statistics of Russia, collected by officers of the general staff. Chernigov province]. Saint Petersburg, Russia.
- Frants, D. (1899). *Zemskaia pochta* [Zemskaya post]. *Pochtovo-telegrafnyi zhurnal – Post-telegraph journal*, June, P. 661–679.
- Holubytska, H. (2003). *Z istorii poshtovoi spravy v Katerynoslavi (Na prykladi kolektsii DIM)* [From the history of postal services in Katerynoslav (based on the DIM collection)]. Dnipropetrovsk, Ukraine.
- Hovtvan, D., Horskyi, Y., Horodetskyi, V. (Ed.). (2009). *Bolshoi katalog zemskykh pocht Rossy: Poltavaiskaia huberniia* [Large catalogue of Russian provincial post offices: Poltava governorate]. Moscow, Russia.
- Hurevych, Yu., Poltorak, O., Strebulaev, Y. (2004). *Katalog marok zemskykh pocht Rossy 1866–1919* [Catalogue of Russian provincial postage stamps, 1866–1919]. Moscow, Russia.
- Hurzhii, O., Orlyk, V. (2012). *Seliany Ukrainy ta yikh opodatkovannia v XVII – ser. XIX st.* [Peasants of Ukraine and their taxation in the 17th – mid-19th c.]. Bila Tserkva, Ukraine.

⁶⁶ ПСЗ РИ. Собр. III. Т. V. № 2989. С. 239.

⁶⁷ Там само. Т. IV. № 2248. С. 306.

⁶⁸ Будинок Чернігівської поштово-телеграфної контори та Центральної телефонної станції не вцілів. Він розміщувався на вулиці, яка з 2002 р. має назву Святомиколаївська (на ділянці від проспекту Миру до вул. Борисоглібської). За радянських часів вона мала назву вул. Карла Лібкнехта.

⁶⁹ Календарь Черниговской губернии на 1888 г. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1887. С. 267; Календарь Черниговской губернии на 1901 г. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1900. Адрес-календарь на 1901 г. С. 9.

⁷⁰ Календарь Черниговской губернии на 1890 г. С. 168–171.

Hurzhi, O. (2002). Poshta Hetmanshchyny v dr. pol. XVII–XVIII st. [The post office of the Hetmanate in the second half of the 17th–18th c.]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, opinions, research*, 6, P. 167–181.

Kozlovskiy, Y. (1913). Первые почты у первые почтмейстеры в Московском государстве [The first post offices and postmasters in the Muscovite state]. Warsaw, Poland.

Kubiiiovych, V. (1955–1995). Telegrafnyi zviazok. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chas-tyna [Telegraph communication. Encyclopedia of Ukrainian studies: Glossary section]. Paris–New York, France–USA.

Maltseva, N. (Ed.). (1966). Materyaly po ystoriy svyazy v Rossyy XVIII – nach. XX vv. Obzor dokumental'nykh materialov [Materials on the history of communications in Russia in the 18th – the early 20th c. Review of documentary materials]. Leningrad, Russia.

Mironova, I. (2011). Dokumenty pro poshtovi ta poshtovo-telegrafni ustanovy na pivdni Ukrainy (za mat. istorychnykh arkhiviv Rosiiskoi Federatsii) [Documents on postal and postal-telegraph institutions in southern Ukraine (based on materials from the historical archives of the Russian Federation)]. *Istorych-nyi arkhiv – Historical archive*, 6, P. 136–141.

Plano, K., Dzhovanny del. (1997). Ystoryia monholov Puteshestviye v vostochnnye strany [History of the Mongols. Journey to the Eastern countries]. Moscow, Russia.

Platonov, F. (1859). Ob otkrytiy telegrafnoi stantsyy v Chernyove [On the opening of a telegraph station in Chernihiv]. *Chernyovskoye hubernskoye vedomosty – Chernihiv provincial news*, 47.

Shandra, V. (2011). Poshta rehuliarna v Ukraini. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Regular postal service in Ukraine. Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.

Shchehliuk, M. (2009). Istoriia ukrainskoho lystuvannia [History of Ukrainian correspondence]. Lviv, Ukraine.

Shliakhov, O., Kovalchuk, T. (2018). Poshtovo-telegrafnyi ta telefonnyi zviazok v Ukraini v dr. pol. XIX – na poch. XX st. [Postal, telegraph and telephone communications in Ukraine in the second half of the 19th – the early 20th c.]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st. (2000–2022) – Problems of Ukrainian history in the 19th – the early 20th c. (2000–2022)*, 28, P. 203–230.

Skalkovskiy, A. (1885). Ystoryia Novoi Sechy yly posledneho kosha zaporozhskoho [History of the new Sich or the last Zaporizhian kosh]. Odesa, Ukraine.

Storozhenko, N. (1891). Reformy v Malorossyy pry hrafe Rumiantseve [Reforms in Little Russia under count Rumyantsev]. *Kyevskaia starina – Kyiv antiquity*, 34, P. 455–463.

Tsiupak, Ya., Hrabshstein, R., Rohozynskiy, M. (2010). Poshtovy marki Ukrainy: katalog poshtovykh marok 1850–2009 rr., yaki maly obih na terenakh Ukrainy [Postage stamps of Ukraine: catalogue of postage stamps from 1850 to 2009 that were in circulation in Ukraine]. Chernivtsi, Ukraine.

Vorobei, M. (1862). Statystycheskye svedeniya po pochtoomu vedomstvu Chernyovskoi hubernyy. Pamiatnaia knyzhka Chernyovskoi hubernyy [Statistical data on the postal service of the Chernihiv governorate. Commemorative book of the Chernihiv governorate]. Chernihiv, Ukraine.

Yakubets, A. (2019). Rozvytok telegrafnoho zviazku v Ukraini u dr. pol. XIX – pershii pol. XX st. (za mat. fondovoi koleksii NMIU) [Development of telegraph communications in Ukraine in the second half of the 19th – the first half of the 20th c. (based on materials from the NMU collection)]. *Naukovyi vis-nyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy – Scientific bulletin of the National museum of history of Ukraine*, 5, P. 282–291.

Ziablovskiy, E. (1808). Statystycheskoe opysanye Rossyiskoi ymperyy v nymeshnem eia sostoianny s predvaytel'nyimi poniatyami o statystyke y o Evrope voobshche v statystycheskom vyde [Statistical description of the Russian empire in its current state, with preliminary concepts of statistics and Europe in general in statistical form]. Saint Petersburg, Russia.

Асадчев Олександр Іванович – краєзнавець, заступник керівника Ріпкинського відділення Товариства «Чернігівське земляцтво» в м. Києві, автор-упорядник «Книги Пам'яті селища Радул Чернігівського району Чернігівської області» (вул. Героїв Маріуполя, 4, кв. 55, м. Київ, 03191, Україна).

Asadchev Olexander – local historian expert, deputy chairman of the Ripky branch of the «Chernihivske zemlyatstvo» society in Kyiv, author-compiler of the «Book of Remembrance of the settlement Radul Chernihiv district of Chernihiv region» (Heroes of Mariupol str., 4, kv. 55, Kyiv, 03191, Ukraine).

E-mail: o.asadchev@ukr.net

Дата подання: 26 травня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 3 грудня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Асадчев, О. Нариси з історії поштового, телеграфного та телефонного зв'язку в Україні, зокрема в слободі Радул та містечках Любеч і Ріпки, що на Чернігівщині (друга половина XVII – початок XX ст.). Частина перша. *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 70–81. DOI: 10.58407/litopis.250607.

Цитування за стандартом APA

Asadchev, O. (2025) Narysy z istorii poshtovoho, telegrafnoho ta telefonnoho zviazku v Ukraini, zokrema v slobodi Radul ta mistechkakh Liubech i Ripky, shcho na Chernihivshchyni (druga polovyna XVII – pochatok XX st.). Chastyna persha [Essays on the history of postal, telegraph and telephone communication in Ukraine, in particular in the village of Radul and towns of Liubech and Ripky, in the Chernihiv region (the second half of the 17th – the beginning of the 20th century). The first part]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 70–81. DOI: 10.58407/litopis.250607.